

Ігор Лосієвський,

зав. відділу ХДНБ ім. В. Г. Короленка,

д-р філол. наук

ПАСПОРТИЗАЦІЯ БІБЛІОТЕЧНИХ КОЛЕКЦІЙ ТА ЗІБРАНЬ У СИСТЕМІ ОБЛІКОВО-ОХОРОННИХ ЗАХОДІВ

У статті розглянуті актуальні питання паспортизації бібліотечних колекцій і зібрань, зокрема призначення і функціональна роль паспорта як обліково-охоронного документа, уніфікація та певна варіативність його структури.

Ключові слова: паспортизація бібліотечних фондів, паспорт бібліотечної колекції, зібрання, пам'ятка друку, пам'ятка писемності.

У бібліотечній сфері є традиційний комплекс заходів і відповідних форм обліку, контролю за наявністю та фізичним станом фондів. До обов'язкових заходів належить ведення книг сумарного обліку, інвентарних книг, регулярні перевірки наявності та фізичного стану фондів – фронтальні й вибіркові, результати яких актуються. Заходи факультативної групи – ведення топографічних каталогів, дублюючих індикаторних систем тощо. Останнім часом поширюються дублюючі електронні форми обліку, що забезпечують здійснення заходів з оперативного контролю за переміщенням та використанням фондів.

Для основних бібліотечних облікових форм одиницями обліку є назва, примірник, річний комплект, підшивка ¹, однак рідко коли здійснюється облік колекцій і зібрань ² у складі бібліотечного фонду, що є суттєвим недоліком традиційної системи обліку, особливо коли йдеться про унікальні колекції, зібрання пам'яток писемності та друку.

У Російській державній бібліотеці (Москва), крім загальнобібліотечної облікової документації, тривалий час складались інвентарні книги окремих колекцій та зібрань. Колекційну належність пам'яток вказано і в основних облікових документах, але інвентарні книги колекцій і зібрань містять загальні дані по цих фондових комплексах, вихідні дані друків та інформацію про особливості кожного примірника, що «визначають його цінність...» ³. Це – один із небагатьох прикладів спеціалізованого обліку бібліотечних колекцій і зібрань (далі – БКЗ) до 1990-х рр., однак зауважимо: навряд чи інвентарна книга є відповідною формою такого обліку. Власне

інвентарні книги заповнюються у послідовності шифрів (інвентарних номерів), що надаються документам з нових надходжень, і лише у випадках одночасного надходження документного комплексу – основи нової бібліотечної колекції чи зібрання – реєстрація може йти у послідовності його складників, фіксуються межі даної колекції (зібрання). Так традиційно створюється єдина система інвентарного обліку фондів бібліотеки, відносно якої інші облікові системи є тією чи іншою мірою дублюючими.

Яку ж обліково-охоронну форму слід розглядати як найбільш придатну з точки зору відображення загальних даних з кожної БКЗ? У публікаціях вітчизняних бібліотекознавців і книгознавців останнім часом домінує пропозиція «вести описи або паспорти на колекції»⁴, а щодо колекцій книжкових пам'яток панівною є думка: такі паспорти «мають бути створені в кожній бібліотеці, це охоронна грамога даної частини фонду, необхідний обліковий документ, що засвідчує обсяг, склад, наповненість колекції чи зібрання, їх історію»⁵. Також простежується тенденція безпосередньо пов'язати завдання фронтальної паспортизації БКЗ з системою державної реєстрації: паспорт «одночасно структурується як рубрикатор реєстрового опису...»; «необхідно провести паспортизацію колекцій та зібрань, що мають бути включеними в ДРКН...»⁶.

У виданнях та публікаціях Л. В. Мухи, Н. І. Смаглової і Г. І. Солоїденко, Г. І. Ковальчук, Л. В. Лисенко⁷ обґрунтовано доцільність використання такої облікової форми у бібліотечній практиці, розглянуто можливі варіанти структури паспорта БКЗ, а у додатках до монографії Г. І. Ковальчук «Книжкові пам'ятки (рідкісні та цінні книжки) в бібліотечних фондах» (К., 2004) наведено зразок – «Паспорт колекції інкунабулів» НБУВ, а також визначення самого терміну: «Паспорт колекції (зібрання, фонду) – обліковий документ, у якому закріплені основні характеристики певного, як правило, історико-культурного зібрання, що в сукупності становить книжкову пам'ятку: повна назва колекції, її шифр, критерії відбору та історія створення (комплектування), походження примірників, обсяг зібрання, стан збереженості примірників, умови зберігання, введення примірників та зібрання в цілому в науковий обіг (існуючі каталоги та бібліографія публікацій) тощо»⁸.

Зазначимо, що запропоноване Г. І. Ковальчук термінологічне тлумачення цілком відповідає одному з двох значень слова паспорт у сучасній українській мові: «реєстраційне посвідчення, що містить основні відомості про яке-небудь підприємство, устаткування, прилад, предмет господарського вжитку і т. ін.»⁹. Зазвичай це документ з регламентованою структурою, чим він схожий на паспорт у першому значенні – «документ

встановленого зразка, що посвідчує особу власника, його громадянство»¹⁰. Отже, у обох значеннях паспорт – це, насамперед, реєстраційне посвідчення.

Немає сумнівів, що цей термін доцільно використовувати при створенні моделей та остаточному визначенні обліково-охоронного документа БКЗ поряд із деякими іншими (обліковий список, реєстраційний список, охоронний реєстр тощо). Для того, щоб виникла можливість його використання за основним призначенням – у обліково-охоронних заходах, – паспорт необхідно скласти як документ, що акумулює кваліфікаційні характеристики й усі основні ідентифікаційні ознаки колекції чи зібрання. Це можуть бути не лише текстові матеріали, як вважає більшість дослідників. З метою створення найкращих умов щодо вирішення завдань оперативної ідентифікації (з різних причин таких ситуацій чимало у житті бібліотеки) у паспорт особового зібрання корисним було б уміщення додаткового фотоматеріалу, наприклад, факсиміле найхарактерніших власницьких написів, екслібрисів тощо. Додатком до текстової частини паспорта колекції унікальних, особливо цінних книжкових пам'яток може стати розширений комплекс різноманітних фотоматеріалів, зокрема, тих, що фіксують фізичний стан примірників до реставрації.

Паспортизація визначається як перший етап облікової фондової роботи – на рівні колекцій та зібрань: паспорт БКЗ є «першим документом, що має бути створений у бібліотеці...»¹¹. Також паспорт містить наукову інформацію про бібліотечну колекцію чи зібрання, а її достовірність, точність і повнота – у межах, необхідних для того, щоб паспорт використовувався за призначенням, – залежать від ступеня вивченості історії та складу зареєстрованого у ньому фондового комплексу. Тут є суперечність, і хоча це усвідомлюється дослідниками, бракує конкретних суждень щодо можливості або принципової неможливості її подолання.

Теоретичне підґрунтя, завдання та етапи реконструкції БКЗ з метою їх паспортизації, розглянуті Л. В. Мухою¹², переконливо свідчать: точні, повні, науково обґрунтовані дані з історії та складу, основних характеристик колекції чи зібрання – результат масштабного комплексного дослідження; при паспортизації не можна обмежуватись початковими відомостями. Джерелами наукової інформації є результати обстеження кожної колекції (зібрання) *de visu*, матеріали та висновки бібліотекознавчих, книгознавчих та археографічних розвідок, комплексного дослідження-реконструкції. У бібліотечній практиці майже типовою є ситуація, коли відомості про колекції та зібрання ще не введено в науковий обіг, спеціальних досліджень складу та історії їх формування немає і до паспортів БКЗ потрапляють лише

вибіркові загальні дані – кількісні та деякі якісні характеристики.

Зрозуміло, що і у такому вигляді цей обліковий документ певною мірою «працює» в обліково-охоронній системі бібліотеки. Складати паспорти БКЗ, тобто вносити елементи спеціалізації у облікову роботу з колекціями та зібраннями, треба не чекаючи результатів відповідних комплексних досліджень, до чого закликають й автори цитованих публікацій. Однак подібні облікові документи потребують подальшого корегування і майже переробки, коли результати таких досліджень дозволять внести до паспортів уточнену і нову інформацію.

Отже, передбачаючи цю модифікацію паспортів БКЗ, необхідно відобразити у внутрішньобібліотечних регламентах, по-перше, статус паспорта у першій редакції – тимчасового, по-друге, характер його співвідношення як первісного обліково-охоронного документа з новими редакціями, серед яких вже друга редакція може стати остаточною (якщо колекція не розширюється), що є підставою затвердити паспорт як постійний обліково-охоронний документ.

Можна погодитися з тим, що вже попередні результати обстеження БКЗ (за термінологією Л. В. Мухи – попередньої реконструкції з метою їх паспортизації) доцільно внести до паспортів згідно з рубриками майбутнього опису у Державному реєстрі, однак дані про бібліотечні колекції та зібрання, що не були об'єктами спеціальних досліджень, не можуть розглядатись як вже готовий матеріал для введення у бази даних на рівні державної реєстрації.

Структура паспорта та його фактологічний зміст визначаються завданнями обліку, класифікації та ідентифікації БКЗ, забезпеченням захисту кожної колекції і зібрання, подальшого контролю за ними. Головним тут є підхід до колекції (зібрання) як цілісної документної системи – комплексної пам'ятки історії та культури, що стає мегаодиницею обліку і підлягає реєстрації за багатьма ознаками. Проте уніфікація паспортної структури має певні межі, її часткова варіативність (за окремими рубриками) пов'язана з різновидами бібліотечних колекцій і зібрань, різними рівнями історико-культурної цінності, з характером формування фондового комплексу, специфікою його генези та розвитку.

Варіанти структури паспорта БКЗ, запропоновані сучасними дослідниками, дещо відрізняються один від одного, однак більшість рубрик співпадає, загальна їх кількість (без урахування підрубрик) – від 14 до 25¹³.

Паспортними даними БКЗ частіше за все визначаються:

✓ відомості про сучасного фондоутримувача – бібліотеку (вказуються на титулі паспорта);

✓ повна офіційна (тобто зафіксована у бібліотечних регламентах, наприклад, у Положенні про БКЗ, Положенні про фонд рідкісних і цінних видань) назва колекції (зібрання);

✓ класифікаційне визначення фондового комплексу;

✓ історико-культурна цінність колекції (зібрання);

✓ хронологічні межі колекції (зібрання);

✓ час створення, етапи формування колекції (зібрання) або час створення її основної частини;

✓ короткі довідки про фондоутворювача (-ів), фондоутримувача (-ів) – установу, організацію, приватну особу;

✓ форми та обставини надходження;

✓ кількісна характеристика: загальна кількість одиниць зберігання, серед них – конвolutів (короткі відомості про їх склад); кількість видань, примірників видань, у т. ч. фрагментів; відомості про кількість примірників, що належать до колекції (зібрання), але потрапили в інші фонди, у т. ч. поза межами бібліотеки;

✓ режим зберігання, зокрема режим комплексного зберігання – на полицях або по сейфах; вказуються номери сейфів;

✓ спосіб розстановки;

✓ фізичний стан колекції (зібрання) загалом; кількість одиниць зберігання у незадовільному фізичному стані;

✓ наявність факсимільних видань, страхових копій примірників з даної колекції (зібрання);

✓ джерела інформації про колекцію (зібрання): бібліотечні каталоги і картотеки, друковані та електронні каталоги, бази даних, публікації.

Функціональна роль паспортів БКЗ, закріплена регламентуючою документацією бібліотеки, реалізується передусім у перевірках відповідності складу і фізичного стану БКЗ паспортним даним – перевірках регулярних (фронтальних і вибіркових), а також у перевірках у разі надзвичайних ситуацій, у зв'язку з чим актуальними є завдання створення, корегування, оновлення і посилення інформаційного потенціалу паспорта, що забезпечуватиме його охоронно-контрольну функцію. З огляду на це до структури паспорта логічно було б внести – як його останній, перемінний складник – «Аркуш перевірок кількісного складу та фізичного стану колекції (зібрання)» з графами: дата перевірки, кількісна характеристика, фізичний стан, примітки. Фізичний стан БКЗ, вже описаний у паспорті, змінюється з часом, і усі зміни, зокрема унаслідок незадовільних умов зберігання, стихійного лиха, а також пов'язані з реставрацією документів, – потребують фіксації у паспортах.

У архівній справі аналогом паспорта БКЗ є аркуш архівного фонду, визначений у ДСТУ 2732:2004 як обліковий документ, що «містить номер і назву архівного фонду, його категорію, вказівки щодо місця зберігання, кількості і складу його документів, хронологічних меж, складу документів фонду (sic! – І. Л.), його довідкового апарату, а також відбиває всі зміни у цих даних» (п. 5.2.25)¹⁴. Традиційно заповнюються також картки архівних фондів. А от паспорт архіву (установи чи її структурного підрозділу, інших паспортів в архівній справі цим регламентом не передбачено) визначається як «документ періодичної звітності, що містить відомості про кількість, стан і умови зберігання архівних документів та їх мікрокопій, склад довідкового апарату і кадри архіву» (п. 5.2.26)¹⁵. Як бачимо, і тут є спільні рубрики з паспортом БКЗ, хоча йдеться про документ, що одночасно виконує функції облікового та звітного.

Для бібліотечних колекцій та зібрань, формування і розширення яких триває, оптимальною обліково-охоронною формою є тимчасовий паспорт, а для БКЗ, що вже цілком сформовані, однак їх розширення продовжується, – паспорт з розділом чи додатком – таблицею «Розширення колекції / зібрання (динаміка росту, кількісна характеристика)» з графами: кількісна характеристика, дата фіксації інформації (не рідше, ніж 1 раз на 5 років), джерела нових надходжень (у дужках – дати надходжень).

Репаспортизацію БКЗ, що розширюються, необхідно проводити не рідше, ніж 1 раз на 20 років, змінюючи статус попереднього паспорта – з діючого на архівний. Щодо репаспортизації БКЗ, стабільних за своїм обсягом та складом, тут не може бути якогось конкретного терміну взагалі: такі заходи, швидше за все, проводитимуться за надзвичайних обставин.

Визначення паспорта БКЗ як облікового, охоронного та одночасно інформаційно-довідкового документа стало підставою для розроблення типології паспортів. Л. В. Лисенко виділяє такі типи, як: реєстраційний, або обліковий (основний обліково-охоронний документ), інформаційний (оглядово-інформаційний, загальнодоступний), службовий, або робочий (містить відомості науково-практичного характеру, для службового використання)¹⁶.

На думку дослідниці, паспортна система БКЗ «дозволить з максимальною повнотою розкрити історико-культурні фонди та ввести в науковий обіг цінний джерелознавчий матеріал»¹⁷. Вважаємо за необхідне зауважити, що вказані завдання реалізуються насамперед у наукових дослідженнях, оглядах, друкованих та електронних путівниках, покажчиках, каталогах БКЗ. Паспорт – також науковий документ, і його дані нерідко

використовують з науково-пошуковою метою, а результати спеціальних досліджень, як ми вже відзначали, остаточно формують цей документ. Проте за головним своїм призначенням паспорт – обліково-охоронний, реєстраційний науковий документ для службового користування, науковий документ обліку і контролю, що поєднує функції двох згаданих типів – реєстраційного і службового паспорта. Отже, розділяти їх не варто. Бібліотечна практика цього не потребує.

Звісно, можна розглядати паспорт БКЗ як науково-довідковий документ¹⁸, але таке визначення паспорта є недостатньо конкретним, занадто узагальненим, а, наприклад, інше визначення паспорта: «базовий обліковий документ на об'єкт дослідження (колекцію / зібрання / бібліотеку)»¹⁹ є конкретним тільки в першій своїй частині, а далі – змішані призначення та функції різних наукових документів: цілком очевидно, що у межах паспортної системи колекція чи зібрання – не «об'єкт дослідження», а об'єкт реєстрації.

На нашу думку, така ускладнена паспортна система (Л. В. Лисенко прогнозує й появу нових типів паспортів, що задовольнятимуть інформаційні запити різних груп користувачів) не зовсім відповідає бібліотечним реаліям. А прогнози дослідниці фактично пов'язані не з типовою, а з видовою парадигмою розробленого нею типу інформаційного, оглядово-інформаційного паспорта БКЗ. Йти таким шляхом – це означає і далі розмивати межі, що все ж таки розділяють паспортну обліково-охоронну систему з іншими рівнями, системами та формами бібліотечного обліку й опису, створення та надання користувачам наукової інформації про колекції та зібрання. Крім того, запропоноване Л. В. Лисенко використання терміну паспорт не відповідає вказаній вище семантиці цього слова, і, таким чином, є науково некоректним.

У випадках, коли користувачам-дослідникам необхідна наукова інформація про БКЗ, що репрезентовано лише в паспортах (тобто коли ще немає спеціальних бібліотечних картотек, попередніх наукових розвідок, оглядів, путівників, друкованих каталогів тощо). ХДНБ ім. В. Г. Короленка пропонує користувачам електронні версії паспортів, де відсутня інформація для службового користування, зокрема дані про місце зберігання колекції чи зібрання у фондосховищі.

На відміну від паспортів БКЗ, реєстраційний опис у бібліотечно-фондовій частині Державного реєстру національного культурного надбання – це наукова інформація для необмеженого користування. Він функціонуватиме як форма державного наукового обліку і як частина науково-довідкового апарату на колекції та зібрання кожної бібліотеки, де

є фондоутворення, що підлягають державній реєстрації²⁰. Зауважимо, однак, що і для цього документа обліково-охоронна функція є головною. Оптимальною вважаємо таку паспортну систему БКЗ, де на кожну колекцію чи зібрання складено паспорт – єдиний обліково-охоронний документ. Кожний фондний комплекс тут зареєстровано як цілісну систему, сформовану або таку, створення якої ще продовжується. У паспорті чітко визначається специфіка такого фондоутворення – колекції, що сформована у бібліотеці за певною ознакою (наприклад, колекції інкунабул, палеотипів, мініатюрних видань, книг з автографами, екслібрисами, штампамі, книг у художньо оформлених оправах), особового книжкового фонду з родовою та особистою, «робочою» й бібліофільською (колекційною) частинами, що надійшли до бібліотеки у вигляді повністю укладеного особистого зібрання або надійшли фрагментарно тощо.

Моделі паспортів БКЗ, їх структурні варіанти розроблено переважно за принципом загального обліку – на рівні фондowego комплексу, основних його частин, хоча дослідниками не виключаються елементи індивідуального, поодиначного обліку – часткова фіксація даних про особливо рідкісні та цінні пам'ятки друку на рівні видання та примірника видання у складі колекції (зібрання) тощо. Є й інші підходи до паспортизації бібліотечних фондів, підпорядковані одночасно принципу загального обліку і принципу поодиначної (фронтальної або часткової) реєстрації книжкових пам'яток у паспорті БКЗ. Паспортну систему фондів рідкісних і цінних видань, побудовану виключно за принципом поодиначного обліку примірників, нещодавно розроблено науковими співробітниками Федерального центру консервації бібліотечних фондів Російської національної бібліотеки (Санкт-Петербург). У структурі паспорта книжкової пам'ятки особливу увагу приділено матеріалознавчій характеристиці, відомостям про її фізичний стан (збереженість), однак рубрикацією охоплено весь спектр характеристик, що є ідентифікаційними ознаками пам'ятки, зокрема, шифр та (або) інвентарний номер, бібліографічний опис, особливості примірника (дефекти блока, характеристика оправи, провенієнції, тощо), а також є рубрики, що забезпечують функціонування паспорта як документа контролю за використанням книжкової пам'ятки (дані про експонування, частоту та характер використання)²¹. Звісно, тут може бути лише вказівка щодо колекційної належності документа; така паспортна система не містить узагальненої інформації по колекціях та зібраннях.

Паспортизація БКЗ пам'яток світового і національного історико-культурного значення, за нашим переконанням, необхідно проводити

одночасно за принципами загального і поодиначного обліку, з фіксацією вихідних даних видань та інформації про особливості примірників (для колекцій, що містять рукописні книги та інші архівні матеріали, – з фіксацією даних археографічного опису цих документів). Інформацію поодиначного обліку доцільно подавати у вигляді таблиці з графами: порядкові №№ одиниць зберігання, шифри / інв. №№, бібліографічний опис, дата надходження та особливості примірників (для рукописів – дані археографічного опису, у попередній графі ставиться прочерк). У графі «Дата надходження та особливості примірників» інформація викладається у такій послідовності:

- ✓ дата надходження;
- ✓ характеристика матеріалу блока, якщо папір – перелік основних філіграней зі вказівкою №№ аркушів (сторінок) з їх чіткими зображеннями (для унікальних і особливо рідкісних пам'яток);
- ✓ розміри блока;
- ✓ фізичний стан блока, дефекти;
- ✓ характеристика оправи (обкладинки)*: матеріал, час створення, складники: дошки (кришки, аркуші), корінець та ін.; фізичний стан;
- ✓ написи, маргіналії;
- ✓ штампи;
- ✓ суперекслібриси, екслібриси, інші наклейки (ярлики) тощо.

Така таблиця розміщується після загальних відомостей по фондовому комплексу і може бути факультативною, якщо є його друкований (електронний) каталог, де такі дані наведено, а до паспорта тоді вносяться лише шифри (інвентарні №) примірників та № відповідних позицій у каталозі. Отже, при планових або надпланових, оперативних перевірках складу і фізичного стану БКЗ паспорти використовуються разом з цими джерелами.

Серед друкованих каталогів, де розміщена достатня для ідентифікації інформація про особливості примірників, – «Каталог інкунабул» (уклад. Б. І. Зданевич. К., 1974), «Первопечатные отечественные издания в харьковских коллекциях: сводный каталог» (уклад. І. Я. Лосієвський. Х., 1987), серія друкованих каталогів кирилических стародруків з колекцій Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка НАНУ (Л., 1993–2000 рр), каталог М. А. Шамрай «Альдини в бібліотеках України» (К., 2008), «Каталог видань Почаївського та Унівського монастирів XVIII–XX ст. з колекції Музею книги і друкарства України» Б. Г. Бочковської, Л. В. Хаухи та В. А. Адамовича (К., 2008).

* Якщо оправа (обкладинка) видавнича, її загальна характеристика наводиться у графі «Бібліографічний опис».

Є друківані каталоги, що надають лише короткі або вибіркові дані про особливості примірників. Вибірковою є подібна інформація у фундаментальній праці Я. П. Запаска та Я. Д. Ісаєвича «Пам'ятки книжкового мистецтва: каталог стародруків, виданих на Україні» (у 2 кн., 3 ч. Л., 1981–1984), де подано відомості щодо поліграфічних особливостей унікальних примірників окремих видань, подекуди – про дефектність примірників, а також про їх походження, провінієнції особливого історико-культурного значення, зокрема, автографи видатних діячів науки та культури (№ 139, 176, 211, 253, 259, 273, 323, 817 та ін.). Інші приклади – «Каталог палеотипов из фондов ЦНБ им. В. И. Вернадского НАНУ» (уклад. М. А. Шамрай за участю Б. В. Грановського й І. Б. Торбакова. К., 1995) – з короткими відомостями про кожний примірник; «Кириличні стародруки XV–XVII ст. у Національній бібліотеці України ім. В. І. Вернадського» (уклад. Н. П. Бондар, Р. Є. Кисельов за участю Т. М. Росовецької. К., 2008) – з даними по деяких примірниках; по більшості позицій вказується лише їх кількість. Як відомо, готуються до друку каталоги окремих колекцій НБУВ, зокрема, каталог видань Івана Федорова і Петра Мстиславця²², матеріали якого буде можливість використовувати як ідентифікаційні ознаки одиниць зберігання.

Паспортизація великих за обсягом фондових комплексів на рівні поодиначного обліку – надзвичайно кропітка робота, однак групи пам'яток-унікумів та інших особливо цінних пам'яток друку та писемності у складі БКЗ необхідно реєструвати саме на цьому рівні. Бібліотека-фондоутримувач повинна володіти усією повною інформацією про ці складники колекцій та зібрань. Наприклад, у паспорті колекції українських стародруків ХДНБК поодиначно зареєстровані лише надзвичайно рідкісні видання та унікальні примірники стародруків – у розкішних оправах, з особистих бібліотек великого історико-культурного значення, усього 79 одиниць зберігання, зокрема, унікалими – друки, що зберіглися у єдиному – харківському примірнику. Нещодавні випадки крадіжок у читальних залах бібліотек Росії та України («полювання») йшли на західноєвропейські стародруки, прижиттєві видання класиків світової науки та літератури) і часткового повернення викрадених примірників свідчать, що у таких надзвичайних ситуаціях вкрай необхідна паспортна інформація – для оперативного надання слідчим органам та для ідентифікації повернутих раритетів. Імовірність зникнення і пошкодження книжкових пам'яток збільшується при їх використанні в експозиційній роботі, особливо при організації виїзних виставок, що потребує наявності у організаторів таких заходів обліково-охоронних документів або їх копій. За точність і повноту

даних паспортів БКЗ відповідають укладачі і свою відповідальність підтверджують особистими підписами²³.

Робота зі створення паспортної системи БКЗ у кожній бібліотеці, де є такі фонди, передбачає розроблення програми або перспективного плану заходів, виділення першочергової групи колекцій та зібрань. У великих бібліотеках це – інкунабули, альдини, ельзевіри і взагалі стародруки, особливо рідкісні та цінні видання й унікальні примірники видань, найцінніші особові книжкові фонди, прижиттєві видання творів класиків світової науки та культури, які є національними символами, «нашим усім» для кожної нації. У ХДНБК, приміром, першими було складено паспорти колекцій прижиттєвих видань творів Шевченка, Пушкіна та Міцкевича. Нижче наводимо фрагмент паспорта однієї з цих колекцій – обліково-охоронного документа, що має дворівневу структуру: першу частину збудовано за принципом загального обліку фондового комплексу, другу (у формі таблиці) – за принципом поодиначного обліку. Титул паспорта оформлений згідно зі зразком, що вміщено у монографії Г. І. Ковальчук²⁴. Дані у таблиці розташовано за хронологією виходу книжок (крім конволютів, де поєднані прижиттєві видання творів одного автора різних років), у межах року – за абеткою назв, дублети – у послідовності зростання числових та літерно-числових значень шифрів (топографічних номерів), інвентарних номерів (у межах одного шифру). Вихідні дані друків наведено без скорочень, окрім скорочень у оригіналах, що сприяє оперативному вирішенню завдань з ідентифікації.

1. *Назва колекції / зібрання*: Колекція прижиттєвих видань творів О. С. Пушкіна.
2. *Класифікаційне визначення*: бібліотечна колекція.
3. *Історико-культурна цінність*: надзвичайно велика; усі складові колекції – книжкові пам'ятки світового значення.
4. *Хронологічні межі*: 1820–1837 рр.
5. *Час створення основної частини*: 1935–1940 рр., крайні дати надходження примірників: 1909–1953 рр.
6. *Утворювач колекції*: ХДНБК; за ініціативи Маргарити Орестівни Габель (1893–1981), українського вченого-літературознавця, книгознавця, бібліографа, у 1935–1939 рр. – керівника книгознавчої групи, з січня 1940 р. – завідувача відділу стародруків та рідкісних видань ХДНБК.

У складі є примірники з приватної колекції подружжя російських художників Юлії Леонідівни Оболенської (1889–1945) та Костянтина Васильовича Кандаурова (1865–1930).

7. *Форма та обставини надходження*: закупівля ХДНБК у

букіністичних магазинах Москви і Харкова (1938–1940 рр.; див. далі у Додатку, табл. 1, № 5, 10, 11, 19, 22 (?); дані про форму та обставини надходження інших примірників (поодиночні надходження різних років) та одночасного надходження примірників з колекції Ю. Л. Оболенської та К. В. Кандаурова (1938 р.; табл. 1, № 2, 7, 9) відсутні, є лише узагальнена інформація про надходження: «Книга I-ї половини XIX ст. поповнилась 1938 р. низкою прижиттєвих видань Пушкіна...» (Архів ХДНБК. Звіт про роботу у 1938 р. – С. 33).

8. *Кількісна характеристика*: усього 22 од. зб., кожній з яких присвоєний окремий шифр (див. дод., табл. 1): серед них 3 конволюти (табл. 1, № 6, 13);

- кількість видань: 20,
- кількість примірників: 25.

9. *Режим зберігання* колекційний [в оригіналі паспорта вказано № сейфа, спосіб розстановки та іншу службову інформацію].

10. *Фізичний стан* переважно задовільний; два примірники в оправах, фізичний стан яких незадовільний (табл. 1, № 11, 16).

11. *Наявність страхових копій* 3-х прим. з колекції Ю. Л. Оболенської та К. В. Кандаурова.

12. *Шифри, інв. № од. зб., вих. дан., особливості прим.* наведено у табл. 1 «Склад колекції (поодиночний облік)». Результати контрольно-охоронних заходів фіксуються у табл. 2 «Аркуш перевірок кількісного складу та фізичного стану колекції».

13. *Перспективи розширення*: імовірність нових надходжень є невеликою, урахувавши надзвичайну рідкість і цінність профільних видань.

14. *Джерела інформації*: [в оригіналі паспорта перелічено 10 публікацій про дану колекцію 1937–2000 рр.].

При ідентифікації примірників використано факс. та репр. вид. прижиттєвих видань О. С. Пушкіна; Смирнов-Сокольский Н. Рассказы о прижизненных изданиях Пушкина [Текст] / Ник. Смирнов-Сокольский. – М.: Изд-во Всесоюз. Кн. палаты, 1962.

Отже, паспортизація колекцій і зібрань у бібліотечі – це процес створення внутрішньобібліотечної спеціалізованої обліково-охоронної системи – паспортної системи, спеціалізація якої збільшується і поглиблюється, якщо реєструються БКЗ книжкових пам'яток, унікальних, особливо рідкісних і цінних друкув. Паспортна система БКЗ не може розглядатись як факультативна частина загальнобібліотечної обліково-охоронної системи, а навпаки, є невід'ємною її частиною, оскільки стає джерелом важливої наукової інформації про колекції і зібрання бібліотеки

як окремі фондові комплекси. Завданням бібліотеки-фондоутримувача є створення такої паспортної системи та її регламентування, закріплення за паспортом статусу обов'язкового обліково-охоронного документа.

«Найбільш досконалою формою обробки рідкісного фонду, без якої важко всерйоз говорити про його збереженість, є паспортизація, – слушно зауважують фахівці НДВ рідкісних книг (Музею книги) РДБ. – У ідеалі паспорт – документ, що містить детальні відомості щодо історії видання та особливостей даного примірника (при цьому помилкою є зведення паспортизації лише до питань фізичної збереженості). Складання паспорта потребує ретельного дослідження кожної книги»²⁵. Насамкінець додамо, що необхідною є й паспортизація – на рівні поодиночного обліку – унікальних книжкових пам'яток з бібліотечного фонду, що не входять до складу певних колекцій і зібрань.

Одночасно дані паспортної системи БКЗ можуть використовуватись в інформаційно-бібліографічній та науковій роботі бібліотеки при обслуговуванні користувачів-дослідників, при рекаталогізації, а також з метою удосконалення системи захисних режимів, заходів зі збереження інформації про бібліотечні колекції і зібрання.

Примітки

¹ Див., наприклад: Інструкція з обліку бібліотечного фонду науково-дослідної установи НАН України [Текст] // Організація роботи бібліотеки науково-дослідної установи Національної академії наук України : зб. док. і матеріалів / укл. Н. І. Смаглова, Г. І. Солоїденко ; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К. 2000. – Вип. 3. – С. 28–37.

² Про поняття колекції і зібрання й розробки з типології бібліотечних колекцій і зібрань див.: *Муха Л. В.* Бібліотечні книжкові колекції та зібрання: походження, історія, реконструкція [текст] / Л. В. Муха: Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 1997; *Лисенко Л. В.* Наукові категорії «колекція», «зібрання», «бібліотека» як об'єкт вивчення, опису та реєстрації : до проблеми класифікації понять [текст] // Рукоп. та кн. спадщина України: археограф. дослідж. унік. арх. і бібл. фондів / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2003. – Вип. 8. – С. 216–224.

³ Хранение и использование редких и ценных изданий [текст] : метод. рек. / Гос. б-ка СССР им. В. И. Ленина; сост. : Э. К. Мамедова, Г. А. Марущак. – М., 1990. – С. 10; див. також: Формирование, сохранение и использование единого фонда книжных памятников страны [текст] : метод. рек. / Рос. гос. б-ка; сост. : Т. И. Кондакова, Л. И. Петрова, Е. И. Яцунок. – М., 1997. – С. 22–24.

⁴ *Ковальчук Г. І.* Методичні засади щодо зберігання книжкових пам'яток (стародруків та рідкісних видань) [текст] // Організація роботи бібліотеки науково-дослідної установи Національної академії наук України : зб. док. і матеріалів / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2009. – Вип. 5. – С. 65.

⁵ Ковальчук Г. І. Книжкові пам'ятки (рідкісні та цінні книжки) в бібліотечних фондах [текст] / Г. І. Ковальчук, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2004. – С. 88.

⁶ Муха Л. В. Бібліотечні книжкові колекції та зібрання. – С. 18, 48.

⁷ Окрім видань і публікацій, про які є згадка вище : Методичні рекомендації з питань організації роботи з колекціями, особовими бібліотеками та книжковими зібраннями у бібліотеках науково-дослідних установ НАН України; Паспорт-характеристика колекції, особової бібліотеки, книжкового зібрання [текст] // Організація роботи бібліотеки науково-дослідної установи Національної академії наук України. – Вип. 3. – С. 54–63; Лисенко Л. В. Створення паспортної системи на історичні книжкові колекційні фонди [Текст] / Л. В. Лисенко // Колекції пам'яток писемності та друку у бібліотечних фондах України: проблеми формування, збереження, розкриття: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 100-річчю від. рідкіс. видань і рукописів ХДНБ ім. В. Г. Короленко / Харк. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка. – Х., 2003. – С. 127–137.

⁸ Ковальчук Г. І. Книжкові пам'ятки (рідкісні та цінні книжки) в бібліотечних фондах. – С. 609, 638–643.

⁹ Новий тлумачний словник української мови : у 3-х т. / уклад. : В. В. Яременко, О. М. Сліпущко. – Т. 2. К – П. – К.: Вид-во «Аконіт», 2007. – С. 542.

¹⁰ Там само.

¹¹ Муха Л. В. Бібліотечні книжкові колекції та зібрання. – С. 48. Про це див. також: Ковальчук Г. І. Книжкові пам'ятки (рідкісні та цінні книжки) в бібліотечних фондах. – С. 86–88.

¹² Там само. – С. 18, 27–28, 33–44.

¹³ Муха Л. В. Бібліотечні книжкові колекції та зібрання. – С. 49–51; Організація роботи бібліотеки науково-дослідної установи Національної академії наук України [текст] : зб. док. і матеріалів. – Вип. 3. – Дод. 1. – С. 62–63; Лисенко Л. В. Створення паспортної системи на історичні книжкові колекційні фонди. – С. 133–135; Ковальчук Г. І. Книжкові пам'ятки (рідкісні та цінні книжки) в бібліотечних фондах. – Дод. 2. – С. 638–643; Лисенко Л. В. Бібліотечні колекції та зібрання XIX–XX століття як об'єкт археографічного та джерелознавчого опису [текст] : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.08 / Л. В. Лисенко. – К.: НБУВ, 2004.

¹⁴ ДСТУ 2732:2004 Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять [текст]. – К.: Держспоживстандарт України. 2005. – С. 15.

¹⁵ Там само. – С. 16.

¹⁶ Лисенко Л. В. Створення паспортної системи на історичні книжкові колекційні фонди. – С. 133–135.

¹⁷ Там само. – С. 135.

¹⁸ Муха Л. В. Бібліотечні книжкові колекції та зібрання. – С. 18.

¹⁹ Лисенко Л. В. Бібліотечні колекції та зібрання. – С. 10.

²⁰ Муха Л. В. Бібліотечні книжкові колекції та зібрання. – С. 38.

²¹ Экспертиза состояния и паспортизация библиотечных фондов [текст] : учеб. пособ. / авт. : С. А. Добрусина, В. И. Саноцкий, Е. С. Чернина; Рос. нац. б-ка ;

Федер. центр консервации библиотечных фондов, Учебный центр. – СПб : РНБ, 2005. – С. 9–11.

²² Кириличні стародруки XV–XVII ст. у Національній бібліотеці України ім. В. І. Вернадського / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського; уклад. : Н. П. Бондар, Р. С. Кисельов, за участю Т. М. Росовецької. – К., 2008. – С. 4.

²³ Паспорт БКЗ – офіційний обліковий документ бібліотеки, оформлений у вигляді зошита, має, як і інвентарна книга, пронумеровані аркуші, на нижньому форзаці – запис про кількість аркушів; прошнурований та завірений підписом директора і печаткою бібліотеки-фондоутримувача.

²⁴ Ковальчук Г. І. Книжкові пам'ятки (рідкісні та цінні книжки) в бібліотечних фондах. – С. 638.

²⁵ Формирование, сохранение и использование единого фонда книжных памятников страны. – С. 24.

Склад колекції (поодиночний облік)

№№ од. зб	Шифри, інв. №№	Бібліографічний опис	Дата надходження та особливості примірників
1	4197/ 1156317	Руслан и Людмила [Текст]: поема в шести песнях / сочинение Александра Пушкина. Санкт-петербург: В типографии Н. Греча, 1820. - 8 ^о , 142 с., 1 л. грав. У вид. кольор. обгортці. До залишку тиражу 1822 р. надрук. вид. обкл.	<i>Дата надходження:</i> 06.05.1909 р. (у штампі), переєстровано 21.11.1953 р. (інв. кн.); у топограф. кат. дати немає. <i>Розміри блока:</i> 21,9 x 13,8 см. <i>Фіз. стан блока</i> задовільний <i>Дефекти:</i> відсутні оригінали тит. арк., 1 арк. грав. (замість них 2 арк. фот. - факс. невідомого оригіналу або коп. вказаних арк.); вид. кольор. обгортка, вид. обкл. На арк. 25, верх. поле - бурі плями, подібні плями на багатьох арк. <i>Оправа сучасна вид.:</i> к артон у шкірі, на корінці тиснення золотом: "Руслан<ъ> и Людмил<а>", орнамент; фіз стан оправи задовільний. <i>Напис</i> на вклад. арк.: "Тимофея Велихов<а>" (XIX ст.). <i>Штампи</i> Харк. громад. б-ки: на с. 5 круглий, с. 7 прямокутний з датою "6 май 1909 і там само тиснення курсивом "Не выдается на домъ".
2	Б74603/ 681592	Дублет, див. №1.	<i>Дата надходження:</i> 05.07.1938 р. (інв. кн.), 21.07.1938 р. (топограф. кат.). <i>Розміри блока:</i> 21 x 13 см. <i>Фіз. стан блока</i> з адовільний <i>Дефекти:</i> відсутні вид. кольор. обгортка; вид. обкл. (залишився фрагм.); 1 арк. грав. частково пошкоджений (ниж. край). <i>Оправа</i> XX ст.: картон, обклеєний папером сірого кольору, матер'яний корінець брунатного кольору; фіз. стан оправи задовільний. <i>Напис</i> на тит. арк. одним почерком: «Ю. Оболенская. К. Кандауров» (XX ст.). <i>Штамп</i> на с.142 ХДНБК, без дати.

№№ од. зб	Шифри, інв. №№	Бібліографічний опис	Дата надходження та особливості примірників
22	Б112001 /1028535	Евгений Онегин [Текст]: роман в стихах / сочинение Александра Пушкина. Издание третье. Санкт-Петербург: В типо-графии Экспедиции заготовления Государственных бумаг, 1837. - 64 °, [6], 310 с. Мініاتور. вид. (вийшло у грудні 1836 р.). Вар. вид. літогр. обкл.: біло-синя, біло-зелена, біло-брунатна.	<i>Дата надходження:</i> 12.05.1949 р. (у штампі), 16.01.1950 р. (інв. кн.); у топогр. кат. дати немає. <i>Розміри блока:</i> 10,3 x 6,5 см. <i>Фіз. стан блока</i> задовільний <i>Дефектів</i> немає. <i>Обріз</i> золотий. <i>Вар. вид. обкл.:</i> біло-зелена. <i>Оправа</i> XIX ст. (сучасна вид.?): картон у шкірі, на верх. кришці тиснення золотом: "Е. С. ", орнамент; на ниж. кришці тиснення золотом: орнамент, по центру сліпе тиснення: орнамент; на корінці тиснення золотом: "Евгений Онегинъ" часткова реставрація XX ст. (дерматин, матерія); фіз. стан оправи задовільний. <i>Написів, маргіналій</i> немає. <i>Штампи:</i> на тит. арк. штамп ХДНБ К; на ниж. форзац. арк. букініст. магазина м. Харкова, вписано ціну: "200", дату: "13.VI.1944 р."